

השתמטות, מוטיווציה, הפרעות נפשיות ומה שביניהן

נוער מתגייס בבקום | בשנה וחצי האחרונות התעצם השיח הציבורי בארץ על ערך השירות בצה"ל - בין היתר בשל פער בין הצרכים המתרחבים של הצבא לבין היקף המשרתים מבין המועמדים הפוטנציאליים לשירות

אל"ם ד"ר גד לובין
רמ"ח בריאות הנפש

צעירים לא מעטים מעלים הנמקות נפשיות לרצונם להימנע משירות צבאי. הזדהות מלאה איתם עלולה להביא לחציית הגבול הדק שבין הומניזם צרף לאנרכיה

הקדמה

בשנה וחצי האחרונות התעצם השיח הציבורי בארץ על ערך השירות בצה"ל - בין היתר בשל פער בין הצרכים המתרחבים של הצבא לבין היקף המשרתים מבין המועמדים הפוטנציאליים לשירות. במסגרת השיח הזה נצבעים במשמעויות ובהקשרים חדשים ביטויים שונים, ובהם השתמטות, מוטיווציה והפרעות נפשיות. השימוש בביטויים השונים נובע, לפחות באופן חלקי, מהשקפות עולם שונות.

המאמר הנוכחי מנסה להעמיק את הדיון ביחסי הגומלין בין הביטויים האלה מנקודת המבט של האדם הבודד ומההיבט המערכתי. חלקו האחרון יציע עקרונות לבניית איזון מיטבי ביניהם.

תיאור מקרה

דן (שם בדוי) הוא עתודאי, סטודנט לרפואה. הישגיו בלימודים וההערכות שקיבל בשנת הסטאז' שעשה בבית חולים היו מעולים. עם סיום הסטאז', כאשר היה אמור להתגייס ולהיות רופא בצה"ל, דיווח על קיומה של הפרעה נפשית שהופכת אותו לבלתי כשיר לשמש רופא בצבא. במקביל הביע כוונה להתמחות בבית חולים בתחום מבוקש ותובעני ברפואה, ובהקדם. בשל טענתו לאי-כשירות נפשית זומן להערכה במחלקת בריאות הנפש של צה"ל. דן הגיש קבילה שבה התלונן על האופן שבו התנהלה בדיקתו על ידי הפסיכיאטר הצבאי. בקבילה הוא הדגיש שאין הוא כשיר נפשית לשרת וכי לא נענתה בקשתו שייקבע לו פרופיל נפשי 21, אף שהייתה מגובה בחוות דעת מעמיקה של מטפל פרטי מוכר ומוערך.

בחוות הדעת שהגיש נקבע שהוא סובל מ"הפרעת אישיות" עם נטייה חוזרת לפרוץ משברים דיכאוניים שבעטיים הוא מטופל בתרופות נוגדות דיכאון. המשברים האלה מאופיינים, בין השאר, בהופעת תוכני חשיבה אובדניים. תוכני החשיבה הדיכאוניים ועימם העיסוק המחשבתי באובדנות הועצמו - כך על פי חוות הדעת - בסמוך למועד גיוסו המתוכנן לשירות בצה"ל בתפקיד של רופא.

לאחר הגשת הקבילה איבחן את דן פסיכיאטר צבאי נוסף. עיקר המענה שניסחתי לנציב קבילות חיילים יובא כאן, לאחר שיידונו השפעות הגומלין המורכבות בין כמה ממרכיביו של הפאזל המסובך המגולם במקרה הזה: הפרעה נפשית, מוטיווציה, ערכים, חוק ואתיקה. הפאזל הזה בא לידי ביטוי במספר רב של מקרים והוא שקובע הלכה למעשה את שיעורם של משרתי החובה בצה"ל מקרב הנדרשים להתייצב על פי החוק.

הפרעות נפשיות

הפרעות נפשיות מאובחנות על בסיס שיפוט קליני של בודק. זה נשען על מידע שעיקרו מגיע מהנבדק עצמו (תיאורי סימפטומים), על הערכה מהימנה ככל הניתן של איכות התפקוד ושל איכות ההשתלבות החברתית והמקצועית ועל התרשמות ממרכיבי בדיקה לא מילוליים כגון שפת גוף, הבעות פנים וכיו"ב. בשונה מתחומי רפואה אחרים, שבמרבית המקרים - בוודאי הקשים שבהם - נתמכים על ידי עוגני נתונים אובייקטיביים (לדוגמה: בדיקות מעבדה וצילומי

רנטגן), אין בנמצא עוגן מקביל בתחומי ההפרעות הנפשיות.

המציאות הזאת באה לידי ביטוי מלא ומוקצן בתחום ההפרעות הנפשיות הנכללות תחת הכותרת "הפרעות אישיות", שכן אלה מייצגות סטיות קיצוניות או משמעותיות מהאופן שבו האדם הממוצע בתרבות נתונה קולט, חושב, מרגיש, ובעיקר מתייחס לאחרים.¹ מישור הייחוס הוא יישות תיאורטית - "האדם הממוצע" - ולא מחלה או סימפטום אובייקטיביים שניתנים לכימות.

שמירה על אמון בסיסי בין איש המקצוע לבין הנבדק היא תנאי חיוני לשמירה על רמה אתית ומקצועית נאותה. המשמעות המעשית של הדברים בהקשר של בדיקה ושל מתן סיוע במהלך השירות הצבאי היא שימת דגש על הערכת מידת החומרה היחסית של הבעיה שבעטיה נבדק האדם. במילים אחרות: השאלה היא אם הבעיה מגיעה לכדי הסקת מסקנה בנוגע לקיומה של הפרעה נפשית. ולא פחות חשוב מכך: אם התשובה לשאלה הזאת היא חיובית - מהי דרגת החומרה של ההפרעה? האם היא מצדיקה מתן הערכה שמדובר באי-כשירות מלאה לשירות, או שמא נדרשת הגנה הנוגעת למאפייני השירות בלבד. (לדוגמה: האם ההערכה קובעת התאמה חיובית למקצוע תומך לחימה ולא למקצוע לוחם, לשירות בתפקיד של רופא במרפאה - אך לא ביחידה קרבית).

ערכים, מוטיווציה, משמעות ויחסי הגומלין שלהם עם הפרעות נפשיות

דומה שהזיקה בין מוטיווציה לערכים ברורה ואינה זקוקה להבהרה. אסתפק בציון ההקשר המילולי הפשוט כפי שמופיע במילון אבן שושן: "ערך" הוא נכס חומרי או רוחני, "מוטיב" הוא רעיון, נושא או אידיאה, ו"מוטיווציה" היא הנעה, הנמקה לפעולה. אם כך, ערכים מקנים לאדם המזדהה עימם תחושת משמעות המייצרת מוטיווציה. זו מקנה בפועל יכולת פעולה והשתלבות.

אחד המשפטים המרכזיים בהגותו של ד"ר ויקטור פראנקל, רופא יהודי ששרד את אימי השואה, מקורו בפילוסוף ניטשה: "מי שיש לו למה שלמענו יחיה - יוכל לשאת כמעט כל איך". במילים אחרות: מי שיש לו משמעות ומטרה בחייו - יצליח להתמודד עם הקשיים. אדם חסר מטרה, שחייו נעדרים משמעות, שאינו רואה את "אחריותו" לנעשה במציאות הכוללת, יכול בנקל להגיע למצבים של ייאוש ושל אי-מציאת טעם בחיים.

היעדר משמעות - ובמילותיו של פראנקל "ריק קיומי" - הוא לשיטתו עיקר בעייתו של האדם המודרני בעידן שבו חל פיחות במעמדן של המסורת ושל הדת. אובדן המשמעות בא לידי ביטוי בשלוש תופעות: דיכאון, תוקפנות והתמכרות. במילים אחרות: הוא מביא להופעתן של הפרעות נפשיות.²

הסיבות לקיומן של הפרעות נפשיות הן מגוונות ומורכבות, אולם מעטים הם החולקים על ההסבר של ד"ר פראנקל, שנפטר ב-1997, לגידול החד שנרשם במערב בכלל ובארצות הברית בפרט בשיעור הסובלים מדיכאון, שהוא סוג של הפרעה נפשית.³

היטיב להמחיש את הקשר הזה סופר ישראלי צעיר בראיון שהעניק לעיתון מקומי. (מכיוון שאני מצטט מהכתוב בעיתון ולא מפי המרואיין עצמו, אני נמנע מלציין את שמו): "משמעות, מהות - זה בעיני בלון... ריק זה מילה

הנה אפוא מעגל פתאים המזין ומעצים את עצמו: מוטיווציה שלילית גורמת לסבל אישי, להתפתחות הפרעה נפשית על פי מדדים שמקובלים בעולם כולו ולשחרור מהשירות על פי החוק

קבילתו של דן - המענה

כללית: אין מחלוקת עם המטפל הפרטי שדן סובל מהפרעה נפשית שאותה היטיב מטפלו לתאר. אולם מידת חומרתה רחוקה הייתה מלהוכיח אי-כשירות נפשית לעצם השירות. הפער הזה בהערכת הכשירות לשירות בין המטפל הפרטי לבין שני פסיכיאטרים צבאיים נשען על התרשמותם הקלינית במהלך הבדיקה ומהנסיבות שבהן מוכיח דן מצוינות באותו תחום עיסוק שבו הוא אמור להתמקד בצבא בתנאים שיביאו בחשבון את קשייו - תנאים שלא יהיו שונים מהותית מאופיה התובעני של עבודת רופא צעיר במגזר האזרחי. להלן הנוסח של עיקרי התשובה כפי שנשלחה לנציב קבילות החיילים:

1. כושר התפקוד וההשתלבות בשירות הינו שקול של שלושה מרכיבים: המצב הנפשי, הכישורים האישיים והערכים. חלק משמעותי מאוד מהפעילות השוטפת של מערך בריאות הנפש מתמקד במאמץ למתן את ההשפעה השלילית שיש לאיכות ערכיו של החייל על חוסנו הנפשי.
2. רבות מדובר בציבור הישראלי על השבר הערכי, על הפיחות שחל בערך הנתניה והתרומה לכלל, על המעטים שנדרשים לשאת בעיקר הנטל, על האיום הקיומי הנשקף מהאפשרות שהמצאות הזאת עוד תתרחב ותתעמק. השבר הזה אינו ערטילאי. הוא מופיע בדמותם של חיילים וחיילות אשר טענתם לאי-כשירות היא מהות השבר עצמו. לכן לטענה אפשרית כלפיי על גזירת משמעות לא ראויה מהכלל אל הפרט אדגיש שהטעות הגדולה היא הפוכה. עיקרה: אי-גזירת משמעות והקשר מובהק מן הפרט אל הכלל. הכלל נראה כך בגלל פרט ועוד פרט.
3. הינה פרדוקס: שנות דור של חינוך, של עיסוק תקשורתי, של חקיקה ושל פסיקה, שהעמידו מתוך שיקולים הומניים טהורים את האינדיווידואל ואת צרכיו האישיים כאילו הם עומדים מעל לכל ערך אחר, סייעו בעיצוב אנשים שחלק גדול מסבלם נתרם מהטיפול הזה של עמדה אינדיווידואליסטית בסיסית. כאשר העמדה הזאת אינה ממומשת, הדבר מכאיב וקשה מאוד ללא ספק. אכן ברוח מה שגרס הפסיכיאטר ניצול השואה ויקטור פראנקל, קשה מאוד לשאת את האין, כאשר לא מזדהים עם המדוע (ומדוע שנזדהה? הרי מדובר בנתינה שעורנו שלנו אינו יוצא נשכר ממנה ישירות ובפגיעה כלכלית פוטנציאלית בהשוואה לחלופות).
4. המרכזיות של מרכיב המוטיווציה במצוקתו של דן מודגשת גם בשל העובדה שלא מדובר במקרה הזה במועמד לשירות - לדוגמה אמן - המנסה להציע את כישוריו לצה"ל ובכל זאת מוצא את עצמו עתיד לשרת בתחום שזר לו. במקרה הזה מצופה מדן לשרת בתחום העיסוק הכללי שבו הוא בחר, ושב, כאמור, הוא מצטיין בהווה.
5. ביסודה הקבילה הזאת היא ניסיון לגייס את הגוף המכובד של נציב קבילות החיילים כדי להגן עליו - על האינדיווידואל - להשיג את מבוקשו

מדויקת... התאבדות זו תמיד אופציה... חיים זה אכזבות, קשיים, זבל בסך הכול... למות בצבא, מכל המיתות, נראה לי המוות המיותר ביותר. למה מי הם שאמות בשבילם? אם אדם נוסע לעבודה ומישהו הורג אותו, לפחות הוא נהרג בדרך לעשות משהו שהוא אוהב. מתים, לצערנו, אבל בצבא? חס וחלילה". לדברים שהובאו עד כאן יש משנה חשיבות בהקשר של השירות הצבאי: חייל בעל מוטיווציה שלילית והיעדר זיקה ערכית כלפי השירות, לא זו בלבד שאינו חש שהשירות תורם לו משום שהוא משרת דבר בעל ערך ומשמעות, אלא עלול לחוש בצורה חריפה יותר תחושות של ריקנות ושל היעדר משמעות. אלה עלולים לגרום להתפתחות או להחמרתה של הפרעה נפשית בשל הקושי המובנה בנסיבות האלה למלא ברציפות תפקידים תובעניים. התפיסה שלפיה השירות מעכב את ההתפתחות האישית ומונע רווחה כלכלית יחסית רק מעצימה את תחושת הריקנות.

הנה אפוא מעגל פתאים המזין ומעצים את עצמו: מוטיווציה שלילית גורמת לסבל אישי, להתפתחות הפרעה נפשית על פי מדדים שמקובלים בעולם כולו ולשחרור מהשירות על פי החוק. חשיפתם של חיילים ושל מועמדים לשירות להלך החשיבה הזה תורמת לירידה בערך השירות ול"ריק קיומי" בקרבם. וכך יותר אנשים מפתחים הפרעות נפשיות, ויותר אנשים מקבלים אישורים שאין הם כשירים לשירות, וחוזר חלילה.

בנקודה הזאת יש להדגיש שמגוון התגובות האישיות הבאות לידי ביטוי במסגרת המעגל הזה הוא רחב ביותר. בקצה האחד עלול להתפתח סבל אנושי אותנטי המביא להתפתחותה של הפרעה נפשית משמעותית, עמוקה ולעיתים גם מסוכנת. בקצה האחר ישנו ניצול של גורמי הסיוע והמשפט באופן אגוצנטרי, ציני, ולעיתים כוחני (השתמטות). שבירת המעגל הזה דורשת פתיחות מחשבתית ורעיונית ומעשה בצידי - ועל כך בהמשך המאמר.

ערך השירות בצה"ל - גם בעבור שכבת הגיל הרלוונטית - הוא כמובן רק ערך אחד מיני רבים העשויים להקנות לפרט משמעות, מוטיווציה ערכית ורווחה נפשית. אולם לא בכדי מקנה חוק שירות הביטחון קדימה לצורך במימוש הערך הזה. כמו בפירמידה של אברהם מאסלו, הצרכים הקיומיים, ובהם הצורך בביטחון פיזי - גם של קבוצה (על פרטיה) - עומדים בבסיס היכולת לממש צרכים עילאיים יותר המצויים בסמוך לקודקודה של הפירמידה, כגון אמנות, יצירה, הישגים אקדמיים ועוד.

יש הממציים כל מאמץ כדי לפסוח על חלקם (צנוע ככל שיהיה) בשימור בסיסה של הפירמידה ומתמקמים ישירות בקודקודה. בעידן האינדיווידואליזם הצרוף זוכה המאמץ הזה לרוח גבית חזקה. ראוי ואף חיוני לעצב רוח מאוזנת יותר, שכן הפסיחה הזאת על בסיס הפירמידה הופכת אותה על פניה, משעינה אותה על קודקודה ומערערת את יציבותה. עושרן של יצירות התרבות שחיברו חללי מלחמות ישראל מלמד באופן הבהיר והנוקב ביותר על קיומם של אחרים המבינים עד כמה חשוב לשמור על יציבותה של הפירמידה כדי שזו תוכל להמשיך להתקיים על מלוא נדבכיה.

כיצד אם כן נוכל להסביר שכישלון להשתלב בשירות הצבאי נובע מחוסר מוטיווציה בסיסית, אם אותו כישלון בשירות יכול להיות מוסבר גם באמצעות קיומה של הפרעה נפשית? האם ניתן להבדיל ביניהם? ומהו המהלך הראוי אם יש קשר הדוק בין הנסיגה הנפשית לבין היעדר המוטיווציה לשרת בצבא? המענה לשאלות האלה צריך להישען בעיקר על הסתכלות כוללת במכלול איכויות התפקוד וההשתלבות של האדם במסגרות שונות בעברו ולרמת החומרה של מצבו בהווה. כשל נקודתי בשירות הצבאי לצד השתלבות חיובית במסגרות אחרות מכוון לתשובה אחת, בעיקר אם השירות מאופיין בתנאים שאינם שונים בתכלית ממסגרות תובעניות אחרות שאליהם נחשף הנבדק בעברו. כישלונות השתלבות חוזרים ונשנים, המגובים בעדויות לקיום סימפטומים אופייניים, מכוונים למענה אחר.

סירונים באימונים | השבר הערכי אינו ערטילאי. הוא מופיע בדמותם של חיילים וחיילות אשר טענתם לאי־שירות היא מהות השבר עצמו

בלי תיווך של עורכי דין ומטפלים. אלה מסורים להם מאוד - אפילו עד כדי מאמץ המשול לבנייה של סוויטה מפנקת ומפוארת בעבורם. בטיטניק.

הממד החוקי והמשפטי: מבחן הרופא הסביר

עיקרו של השיח בין גורמי החקיקה והפסיקה לבין אנשי המקצוע בתחום הרפואה בכלל ובריאות הנפש בפרט נעשה לגופם של אירועים טרגיים, שבהם השאלה היסודית היא מבחן הסבירות המקצועית של ההחלטות כאשר אלה צבועות באור הקודר של אחרית כואבת. רק איש המקצוע הוא שמקבל החלטות בלי שיוכל להיות, כאחרים, מצויד בחוכמת הדיעבד וספון בחיקה החם של החוכמה הזאת.

הדוגמה שהובאה כאן פותחת צוהר לשאלות של חוק ושל אתיקה שראוי לדון בהן לגופו של נושא ולא רק לגופם של אירועים:

השאלה הראשונה: מהו משקלו של השיפוט הקליני - בהשוואה למשקלם של ראיות ושל נתונים אחרים - בעת שבוחנים את סבירותה של החלטה מקצועית.

במקרהו של דן, אם יסתיים חלילה באסון, יוכלו חוות דעת חיצונית ותקשורת פעילה לטעון בנקל שההחלטה שהתקבלה בנוגע אליו הייתה בלתי סבירה, וכי מדובר היה בהתעלמות מכתובת שהייתה כתובה על הקיר (ההפרעה הנפשית, העיסוק במחשבות אובדניות). העובדה שעל אותו הקיר כתובות איך־ספור כתובות דומות אינה אמורה, ובצדק, להיות טיעון מגן משמעותי.

אולם השיפוט הקליני של איש המקצוע, הגם שמעצם טבעו נשען באופן חלקי בלבד על עובדות קונקרטיות שניתנות להמשגה, ראוי ומוצדק שיהיה בסיס למבחן הסבירות, שהרי מצופה ממנו להפעיל שיקול דעת. האומנם אלה הם

(פטור משירות) ולקבע הלכה למעשה מציאות שבה רופאים אחרים יטפלו בחיילי צה"ל. הרופאים האלה שונים ממנו ברמת ערכיהם. רק חלקם שונה ממנו מהותית במצבם הנפשי.

6. לסיכום, ניתן לתמצת את הדברים באופן הבא:

א. דן, עתודאי מצוין לרפואה, טוען לאי־שירות נפשית לשרת בצה"ל במקצוע שבו הוא בחר.

ב. לדן מוטיווציה שלילית קיצונית כלפי שירות בצה"ל.

ג. לא הבעיה הנפשית היא המקור לעמדה השלילית הזאת כלפי השירות, אלא סולם ערכיו כפי שהוא עיצב לעצמו בהיותו אדם חופשי ונבון בישראל של שנות האלפיים.

ד. שירות בניגוד לרצונו אשר ייכפה עליו עלול בהחלט להחמיר את מצבו, וזאת בשל האמור בסעיף 3.

ה. דן אינו חולה נפש. ההפרעה שממנה התרשם הבודק, ואשר עליה מעידים דן ומטפל, אינה מצדיקה במצבו בהווה שחרור משירות בצה"ל - גם לא על פי המפורט בתקנות שירות הביטחון (פרק בריאות הנפש בספר הפרופילים). לכן על בסיס הידוע עד כאן לא יזכה דן בפטור שהוא מבקש.

ו. כל הכרעה עתידית שיכריע דן תיעשה מתוך הבנתו המלאה את משמעות מעשיו ובחירותיו.

ז. למותר לציין את תקוותי הכנה שבבחירותיו העתידיות ישכיל לאמץ ערכים שהפגינו אחרים, שלהם הוא חייב, כמו כולנו, את עצם קיומו הפיזי וכפועל יוצא מכך גם את היכולת להגשים את עצמו באופן כה יפה בתחום הרפואה.

ח. אני מודע לכך שההקשר הנוכחי של דבריי הופך אותם מטרה נייחת קלה להתקפה. אין ולו משפט אחד שלא ניתן לשלול באמצעות סוללה של טיעונים סותרים שיוכיחו היעדר רלוונטיות בתוספת טענת עוול עד כדי סיכון. טיעוני הנגד האלה הם מדויקים בעבור רבים מאוד מבין אלפי המקרים הפרטיים הפונים לקציני בריאות הנפש עם או

פני הדברים בראיית המשפט הישראלי?

השאלה השנייה: מהי מידת האחריות המוסרית, האתית והמשפטית של אדם שאינו חולה נפש (במשמעותה של מחלה בחוק, קרי פסיכוזה שהיא אובדן קשר למציאות) על מלוא הכרעותיו האישיות? ספק רב אם לפרט ולחברה בישראל ידוע מהו היקף האחריות של האדם למעשיו בחקיקה ובפסיקות שלאחריה. בעבור המטפלים הפכה התשובה לכך לבלתי ידועה בעליל.

המציאות הזאת מוקצנת כאשר מעורבים בתמונה ממסדים שונים, ובמיוחד צה"ל. באחרונה שמעתי בכמה הזדמנויות משפטנים המדמים חייל לשבוי בשל חוק שירות הביטחון שנכפה עליו. הנה דוגמה להתייחסות הומניסטית ואנרכיסטית כאחת: יצירת זהות מונחים בין שבוי לחייל משרת. אין להקל ראש במשמעותיה של המשגה. מילים משפיעות על התודעה, והתודעה - על ההווה, קרי על עיצוב המציאות עצמה!

רק מי שחסר תודעה היסטורית ואשר זכה לחיות כאשר חוויית החירות היא מובנת מאליה בעבורו, יכול ליצור הקבלה בין הנדרש כדי לשמר את החירות הזאת לבין המונח "שבוי".

המשכה של האמירה הזאת הוא שהאחריות המלאה לגורלו של השבוי מוטלת על הגוף השובה, קרי על צה"ל ועל נציגיו (המפקדים, המטפלים). המשמעות היא גורפת גם בהקשר של הכרעות אישיות טרגיות של חייל המודע באופן מלא למשמעות מעשיו.

הנה מצב שבו מניע הומניסטי כן בעל כוונות טהורות בלבד משפיע בדרך שלא התכוון אליו:

החברות שמפקיעות את ממד האחריות האישית מהאדם, רואות במי שהתאבד מקור הזדהות וקורבן של התעמרות החברה ושל ממסדיה בו

ונמנעות מלבקר את מבצע המעשה (שהרי לו אין שום אחריות) ואת מהות המעשה - החברות האלה מתאפיינות בשיעור התאבדויות גבוה יותר מאשר בחברות שבהן נשמרים ממד האחריות האישית והביקורת המשתמעת בצידה.⁴

נגזרות פעולה נוספות

מהמתואר עד כאן עולה החשיבות הרבה שיש לעיצוב סביבה שמחזקת את המוטיווציה לשרת ומקנה תחושת משמעות לחווייתו הבסיסית של האדם המשרת. החשיבות הזאת נובעת מכך שהמוטיווציה תורמת לרווחתו הנפשית של האדם ולחוסנו במסגרת ומחוצה לה וכן היא תורמת למערכת הצבאית המשמרת את צורכי הקיום הבסיסי של כלל האינדיווידואלים, אזרחי מדינת ישראל.

הנדבך הראשון והחשוב בהקנייתו של תחושת משמעות לשירות אצל האדם הוא פיתוח תודעה ופרספקטיבה היסטוריות לחיינו בארץ. למותר לציין שמדובר באתגר חינוכי שהכתובת להשלמתו נמצאת במערכת החינוך. אולם צה"ל - בהיותו גוף שייעודו הוא לשמר את החיץ המבורך הפעור בין החירות בהווה לבין חוויית חוסר האונים ואי-הוודאות שקדמה לה - צריך אף הוא להירתם לכך. פרויקט "מחצבים" של חיל החינוך, הנותן מענה בכיוון הזה למשתלמים בו בקרב מפקדי צה"ל (ודרכם, מטבע הדברים, לחייליהם) הוא דוגמה חשובה בכיוון הזה אשר ראוי ונכון לפתחה ולהרחיבה לשדרות פיקוד נרחבות יותר.

בחינה קונקרטי של התכנים הנלמדים בקורסים להכשרת המפקדים - מקורס קצינים ואילך - בתחום הרחב שכותרתו הראויה היא "מיומנויות פיקוד בתחום הטיפול בפרט" מעלה פער בין ההכרה הגורפת במרכזיותו לבין היקף ההכשרה המקצועית בו. בתחום המאתגר הזה אומנם ניכרים באחרונה ניצנים חשובים של התקדמות, אולם נטל ההוכחה בנוגע לעשייה משמעותית

סירון מול מפקדו בטקס ההשבעה ברחבת הכותל | יש חשיבות רבה לעיצוב סביבה שמחזקת את המוטיווציה לשרת ומקנה תחושת משמעות לחווייתו הבסיסית של האדם המשרת

כאשר כישלון מתמשך בשירות אינו נובע מקשיים סוציאליים משמעותיים שהצבא יודע לזהות, אלא מקורו במוטיווציה שלילית לשירות, יש לאמץ ולממש את המונח "סילוק מצה"ל

עיקרו - הפיכת החברה למורכבת מבני אדם שעיקר סבלם האישי עלול להיות קשור לתחושת ניכור מתעצמת ולמשבר זהות וזיקה שהולך ומעמיק. לא בכדי הציע ד"ר פראנקל, שבהגותו האחרות היא היבטה החיובי של החירות, שכנגד פסל החירות בניו יורק יש לבנות פסל נגדי משלים - פסל האחריות - בחוף המערבי של ארה"ב. אינני יודע מה יכולה הייתה להיות תרומתו של הקמת מונומנט משלים כזה. עם זאת, ביטוי של הצימוד הזה בין חירות לאחריות בחקיקה ובפסיקה - קרי שינוי החקיקה מ"חוק יסוד כבוד האדם וחירותו" ל"חוק יסוד כבוד האדם, חירותו ואחריותו" ומותן ביטוי מעשי לרוח השינוי - עשוי ליצור מציאות שבה נשמר גבול ברור וחד בהרבה בין הגישה ההומנית שאליה שואפים כולם לבין העמקת אחיזתם של המרכיבים האנרכיסטיים והאגוצנטריים בחברה. כל זאת למען רווחתו הנפשית של האדם ובה בעת לטובת המערכת בכללה. מכיוון שהמענה לשאלות שהצגתי וחלק מהמהלכים האחרים שעליהם המלצתי צריכים ויכולים להתקבל מחוץ למסגרת הצבאית (וטוב שכך, שהרי בדמוקרטיה עסקינן), נכון וראוי, לדעתי, לעודד ואף לזווג מפגשים עם מובילי דעה וסמכות בחברה הישראלית (שופטי ישראל, מחוקקים) במסגרות מתאימות (למשל, המכון הישראלי לדמוקרטיה). אולם הפעם יהיו המפגשים לשם ליבון סוגיות ולא לבחינת אירועים, שהרי אנו, שעיצבנו יחדיו מציאות נוכחית על חזקתה ועל חולשותיה, מסוגלים גם לשפרה ולהתאימה לאתגרי העתיד.

הערות

1. ICD 10 (International Classification of Diseases - 10th edition), **הסיווג והאבחון הפסיכיאטרי לפי ארגון הבריאות העולמי**, עורכים: איגוד הפסיכיאטריה בישראל ומשרד הבריאות, הוצאת דיונון של אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 212.
2. ויקטור פראנקל, **האדם מחפש משמעות**, דביר, 1981, עמ' 97.
3. בתוך 20 שנה הוכפל בארה"ב - וכנראה במערב כולו - מספר הסובלים מדיכאון. Wilson M. Compton, Kevin P. Conway, Frederick S. Stinson and Bridget F. Grant, "Changes in the Prevalence of Major Depression and Comorbid Substance Use Disorders in the USA Between 1991-1992 and 2001-2002", **The American Journal of Psychiatry**, 163, 2141-2147, December 2006.
4. גדי לובין, טלי וישנה, משה קוטלר, "אובדנות: היבטים קליניים ומערכתיים לממד האחריות האישית", **הרפואה** 146, חוברת ה', מאי 2007.
5. אניטה שפירא, **יגאל אלון: אביב חלדו**, תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2004, עמ' 475.

נוספת בתחום הזה עדיין מונח על כתפינו.

נגזרת חשובה שמשמשת עוגן מוסרי, אתי ומעשי לכל עשייה בתחום הזה היא חיזוקה ושיפורה של איכות הטיפול באדם המשרת. במילים אחרות: חיזוק המערכות התומכות בחייל-ת"ש, רפואה, בריאות הנפש - הוא משלים חשוב במאמץ להגביר את המוטיווציה להתגייס ולשרת.

העידן החומרי שבו אנו חיים הוא עובדה קיימת. בספרה של אניטה שפירא "אביב חלדו", המספר את סיפור חייו של יגאל אלון, היא מתארת כיצד בתחילת שנות ה-60 עקב דוד בן-גוריון בדאגה אחר סימני החדירה של רוחות החומרות אל החברה הישראלית. עם זאת הוא הכיר בכך שאמצעי המלחמה הישנים ברוחות האלה שוב לא הלמו את המציאות של חברה דמוקרטית פתוחה באקלים התרבותי שלאחר מלחמת העולם השנייה, שבו נמוגה הנכונות של האנשים לכופף את מאווייהם הפרטיים לטובת הכלל.⁵

הגם שהמציאות הזאת היא אילוף ולא אידיאל - ואולי דווקא בשל כך - יש למצות מנופים שהיא עשויה לייצר: קבלה כגודל הניתנה, בשונה מהעיקרון הנהוג כיום של שוויון הזדמנויות לכול. במילים אחרות: יש לחזק את המוטיווציה לנתינה באמצעות הפיכתה למתגמלת בהשוואה לאי-נתינה.

מדובר בשינוי תפיסה בעל משמעויות מוסריות, אתיות ומשפטיות מרחיקות לכת בהשוואה למציאות הנוכחית, המאופיינת באידיאולוגיה ובחוק השומרים בפועל על שוויון ההזדמנויות - גם לאחר שנפער תהום ברמת הניתנה - לכלל בני האדם: למשרת ולמתנדב ולמי ש"עושה לביתו".

לימים, כמו שנאמר במשנה ובתלמוד (מסכת פסחים), "מתוך שלא לשמה בא לשמה", דהיינו ייתכן שהתגמול הזה יחשוף את האדם - באמצעות עשייתו - למערכת ערכים ומשמעויות שאותה הוא יידע לאמץ על פי דרכו ומידתו ולהפיק בדרך הזאת גמול מסוג אחר: תרומה לרווחתו הנפשית.

ההחלטות בתחום הזה ראוי שיתקבלו מחוץ לצה"ל - על ידי המחוקק והחברה בישראל. אולם עד לאחרונה לא השכיל הצבא להגדיר באופן חד וברור מיהם המשתמטים שעליהם נסב הדיון הציבורי. כך טוענים רבים מבין המבקרים את המאבק בהשתמטות שזו אינה קיימת הלכה למעשה, שכן הצבא הוא זה שפוטר אנשים משירות בהגדרות שונות, ובהן "אי-התאמה".

כאשר כישלון מתמשך בשירות אינו נובע מקשיים סוציאליים משמעותיים שהצבא יודע לזהות, אלא מקורו במוטיווציה שלילית לשירות, יש לאמץ ולממש את המונח "סילוק מצה"ל" ולהניח בפני החברה הישראלית ובפני מחוקקה את השאלה אם יש לנקוט צעדים נגד המסולקים, ואם כן: אילו צעדים. במקביל יש להבהיר באופן אמיץ ונוקב את המשמעות המעשית של שימור המצב הקיים בנוגע להיקפי המשרתים וכפועל יוצא מכך - את השפעתו על איכות המענה הביטחוני שאפשר לתת לאינדיוידואל החי בארץ.

סיכום

המרכיבים הבאים נדרשים לצורך העמקת הדיון בסוגיות שהועלו כאן:

1. המשגה בסיסית (במקרים המתאימים: סילוק מצה"ל).
2. מסגרת דיון מתאימה עם הגורמים הרלוונטיים בציבור הישראלי בכלל ובמערכת החוק בפרט.
3. נכונות לבחון פרדיגמות אידיאולוגיות ומשפטיות בסיסיות למרות פוטנציאל החשיפה לביקורת.

אידיאולוגיה חינוכית, תורות טיפוליות מדיסציפלינות שונות, מסר תקשורתי מציף, חקיקה ופסיקה, הנגזרים כולם מתפיסת עולם הומניסטית צרופה, מלאת כוונות נשגבות, חברו יחדיו כדי לשמר מכל משמר את יכולתם של בני האדם - המרכיבים ביחד חברה - להגשים את מאווייהם האישיים. הדבר התפתח בלי שיווצרו ויטמעו איזונים ראויים עם צורכי הכלל, קרי צורכי החברה עצמה. המציאות הזאת מייצרת תו מחיר אישי, לא רק מערכתי.